

Єнін Максим Наїмович
к. соц. н., доц. кафедри соціології
ФСП КПІ ім. І. Сікорського
yeninmaksym@gmail.com

Борисенко Вікторія Олександрівна
Студентка ФСП КПІ ім. Ігоря Сікорського
vikkoriiaborysenko@gmail.com

ДЕВІАНТНА ПОВЕДІНКА В КОНТЕКСТІ РИЗИКОЛОГІЧНОЇ ТЕОРІЇ (НА ОСНОВІ АНАЛІЗУ СЮЖЕТУ КІНОКАРТИНИ «МРІЙНИКИ»)

Ризикологічна теорія сформувалась в роботах У. Бека, Е. Гідденса, Н. Лумана та інших сучасних соціальних мислителів і являє собою опис якісних змін сучасних суспільств, буття та свідомості на етапі пізнього модерну, в якому процес виробництва матеріальних та соціальних благ супроводжується систематичним відтворенням загроз, небезпек та ризиків: екологічних проблем, безробіття, розпаду сімейних структур, групових відносин тощо.

Відповідно до більшості теорій суспільство ризику виникає на основі руйнування традиційних форм соціального порядку, трансформації соціальної структури, ролі та значення соціально-класової, ціннісно-нормативної системи та системи соціального захисту. Життя індивідів та соціальних груп супроводжуються невизначеністю та непередбачуваністю. Невизначеність виявляється у неможливості задовільного пізнання динамічної соціальної реальності, зниженні можливості прогнозування її майбутнього. На особистісному рівні виникає відчуття невпевненості, індивіди вимушено несуть тягар відповідальності за подолання ризику. Формується особливий спосіб організації життєдіяльності – культура ризику, що передбачає відкритість змінам, постійну готовність до активних дій у ситуації вибору. Вживання в умовах ризику та відповідальність за наслідки своїх дій набувають яскраво вираженого індивідуально-особистісного характеру, що виявляється у самостійному конструюванні сценаріїв свого життя у різних сферах суспільства без реальної опори на колективні форми захисту (ринку праці, освіти, дозвіллі, шлюбних відносинах тощо).

Попередні форми організації суспільства пропонували відносно стабільні соціальні сценарії. Очікувалось, що більшість індивідів буде слідувати їм. У сучасному суспільстві відповідальність у виборі ідентичності та конструюванні

проекту свого життя покладаються на самих індивідів. Значення таких соціальних структур як класи, розширена сім'я, професійні спільноти, довготривала зайнятість в компанії, які раніше забезпечували сталі та цілісні ідентичності, послаблюється. В умовах жорсткої конкуренції колективні ідентичності руйнуються, зростає недовіра до суспільства, держави, інших індивідів. Тому культура ризику часто асоціюється із крайніми формами індивідуалізму. Непередбачуваність людського буття та незахищеність перед неконтрольованими соціальними змінами стимулює прагнення індивідів відмовитись від досягнення далекосяжних завдань, дезінтегрує соціальне та індивідуальне життя, порушуючи моральні та патерналістські цінності [1]. Суспільні кризи сприймаються в індивідуальному, а не в соціальному вимірі (по Беку – явище «колективної індивідуалізації») [2], тому вирішення власних проблем здійснюється за допомогою індивідуальних, а не колективних стратегій.

Теорія ризику є однією з тих в соціології, з огляду на яку розглядається девіантна поведінка молоді, проблеми її психологічного та соціального здоров'я. У соціально-демографічній структурі суспільства молодь є найбільш ризикогенною групою. Перебуваючи на етапі самовизначення, вона особливо гостро може відчувати на собі ризики соціального розвитку. Динамічність, невизначеність та нестабільність соціальних процесів у різних сферах життя зумовлюють ризикогенні сценарії поведінки молоді, впливаючи на зміни її життєвих планів, цінностей, професійну й політичну соціалізацію, формування правової культури, набуття освітніх компетенцій, побудову сім'ї тощо [3, с. 10]. В умовах суспільства ризику проектування молоддю власних життєвих стратегій, з одного боку, підвищує шанси на досягнення життєвого успіху, а з іншого – збільшує імовірність виникнення девіацій та погіршення соціального самопочуття. Зростання депривації – неузгодження життєвих планів з можливостями їх реалізації у сучасному суспільстві («ефект ножиць») є однією з причин зростання девіацій у середовищі молоді [3, с. 11].

У 2003 р. у світовий кінопрокат вийшов фільм «Мрійники» режисера Б. Бертолуччі. Сюжет фільму починається зі скандалу навколо закриття французького кінотеатру, що спровокував перші вуличні зіткнення і став прелюдією протестного руху 1968 р., якому передував сплеск безробіття (в першу чергу, молодіжного), зниження реальної заробітної плати представників найманої праці, політизація антивоєнної риторики, зростання впливу вітчизняних монополій у французькій економіці, негативні соціальні наслідки аграрної реформи, монопольний вплив уряду на медіа, авторитаризм влади де

Голля. Світ, зокрема, Франція в той час переживав перехідний період змін і нестабільності. Своє віддзеркалення у сюжеті знайшла також сексуальна революція 60-70 рр. ХХ ст.

Поведінка головних персонажів відбувається в межах репресивної сексуальної культури, яка спрямована на придушення проявів сексуальності серед молоді. Однак, незважаючи на авторитарність репресивної сексуальної культури, вона породжує нові форми та види проявів сексуальності та еротизму. Найбільш яскравим проявом ризикової поведінки у фільмі, що властива героям кіносюжету, є сексуальна поведінка, яка супроводжується відмовою від контрацепції та інцестом як феномену «забороненого плоду».

В цьому контексті можна виділити декілька факторів, що спричиняють девіантну поведінку з огляду ризикологічної концепції.

По-перше, трансформація традиційних нормативно-рольових структур та інститутів, що характерне для суспільства ризику, призводить до того, що свідомість індивідів виявляється відкритою до будь-яких особливо яскравих патернів поведінки, в тому числі і тих, що несуть потенціал асоціальності. В аналізі динамізму сучасності Е. Гіденс розглядає такий аспект як «розділення простору та часу». Цей процес передбачає існування «порожніх» просторових і часових вимірів, тобто неопосередкованих конкретним місцем здійснення соціальної дії. «Спустошення» простору та часу уможлиблює масштабну координацію соціальної діяльності, суб'єкти якої не вступають один з одним у фізичний контакт. Розділення простору та часу спричинює делокалізацію соціальних процесів, а соціальні інститути «вивільняються» від соціальних обставин, до яких вони прив'язані [4, с. 96-97].

По-друге, як вже згадувалось раніше, такі швидкі темпи розвитку, а разом з цим і невизначеність соціальної реальності також впливають на відчуття людьми невпевненості, загубленості в навколишньому соціальному і матеріальному світі. Суспільство ризику характерне ще й тим, що з одного боку, воно «супроводжується інституалізацією нових зростаючих ризиків (ринки, біржі)» [4, с. 105], а з іншого боку індивідуальне «Я» постійно змушене визначити свій життєвий стиль, або «більш-менш цілісний набір використовуваних практик» [4, с. 103]. Така несумісність зовнішнього світу з внутрішнім може сприйматися як загроза для екзистенційного «Я». Під таку небезпеку в першу чергу потрапляють вразливі соціальні групи, серед яких є молодь.

В українському контексті соціологами було проведено дослідження 15-річної молоді Львівщини [3]. Результати дослідження виявили різний рівень

поширеності психологічних проблем молоді відповідно до типу населеного пункту: опитані респонденти, що проживали у великому місці частіше, ніж ті, хто проживав в маленьких містах або селах, відзначали наявність у себе відчуття стресу, пригнічення, різних емоційних порушень, в тому числі депресії. Такі розлади психологічного здоров'я в тому числі пов'язані з глобалізаційними процесами суспільства ризику, що спричинюють мінімізацію особистісних контактів (в першу чергу, у великих містах). Таким чином, на досвіді емпіричних соціологічних досліджень можна спостерігати, як суспільство ризику позначається на психічному здоров'ї молоді.

Ю. Тарабукін вказує, що девіантна поведінка підлітків (14-17 років) та молоді (18-29 років) має загальні причини. Перш за все це протиріччя між зростаючими потребами та суттєво різними можливостями їх задоволення, чи, за термінологією Р. Мертон, невідповідність між соціальними цінностями, потягами та соціально організованими (інституціолізованими) засобами їх задоволення. В цьому контексті можна говорити про проблему «каналізування» енергії молоді, тобто соціальної активності у схвальних суспільством формах, тому як молодь особливо потребує соціального визнання і самоствердження. Незадоволення даних потреб призводить до спроб реалізувати себе не тільки у творчості, але й асоціальних вчинків, злочинів («комплекс Герострата») або призводить до «усунення» від суспільства (алкоголізації, наркотизації, суїцидальності) – як до форми пасивного протесту [5].

В кінокартині «Мрійники» події відбуваються на тлі революційних подій. Процес зміни традиційної нормативної системи спричинює розгубленість багатьох молодих людей через необхідність віднаходження свого місця та ідентичності в суспільстві, що ускладнюється значною кількістю варіантів вибору соціальних ролей, в тому числі не завжди соціально-прийнятних. Будь-яка революція породжує відчуття невпевненості у майбутньому. Відчужена молодь може втрачати не лише свою ідентифікацію із суспільством, але і власну ідентичність. Щодо проблеми «каналізування» енергії, то тут вона посилюється закриттям будь-яких шляхів її продуктивного спрямування. З іншого боку, революційні дії можуть стати відродою для тієї частини молоді, хто знайшов своє місце в них.

У кінострічці проводиться паралель, що проводиться між категоричною готовністю суспільства до змін та розкутістю головних персонажів. Квартира, у якій відбуваються події, є притулком та захистом молоді від зовнішнього світу. Пасивна та асоціальна поведінка головних героїв в атмосфері апатичної безпеки

дозволяє персонажам справлятися з тією зовнішньою напругою, яку вони відчують з боку суспільства.

Список використаних джерел:

1. Єнін М. Еліти і народні маси в суспільстві Другого Модерну // Вісник Харківського національного університету імені В.Н. Каразіна. 2010. №891. С. 50 – 55.

2. Бек У. Собственная жизнь в развязанном мире: индивидуализация, глобализация и политика. URL: http://www.soc.pu.ru/publications/pts/bek_3.shtml 9.

3. Щудло С. Психічне здоров'я та ризикована поведінка 15-літньої молоді Львівщини // Youth in Central and Eastern Europe. Sociological Studies. 2017. №2. С. 7 – 26.

4. Гидденс Э. Модерн и самоидентичность // Современная теоретическая социология: Энтони Гидденс: реферативный сборник / Под ред. Ю. А. Кимелева. М.: Российская академия наук, Институт научной информации по общественным наукам, 1995. С. 95-113.

5. Тарабукін Ю. О. Соціологія молоді: Курс лекцій. Київ: Фітосоціоцентр, 2001. 230 с.